

УДК 340.1“1989”

І.П. ШІМОН, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ В РУМУНІЇ 1989 р.: ПЕРЕДУМОВИ, ЗМІСТ, ОСОБЛИВОСТІ

Ключові слова: Румунія, демократична революція, Н. Чаушеску, суд

Тоталітарний режим Н. Чаушеску завершив своє функціонування внаслідок демократичної революції, яка відбулася в грудні 1989 р. і заклала основи для наступної радикальної зміни політичної системи. Незважаючи на те, що вона відбувалася паралельно (і практично одночасно) до демократичних революцій в інших державах Східної Європи, істотні особливості виокремлюють її з цього ряду практично за всіма параметрами: передумови, методи, наслідки. Саму «демократичну революцію» в правовому сенсі розуміємо як комплекс заходів щодо зміни основ правопорядку (конституційної системи) у напрямі відновлення: а) народного суверенітету як базового принципу організації держави; б) верховенства права (прав людини); в) інститутів демократії (вибори, незалежний суд, свобода слова тощо).

В Україні досі практично відсутні дослідження з цього питання. Інтерес вітчизняної правової і політичної наук більшою мірою зосереджений на питаннях реформ у Румунії в період після демократичної революції (праці О. Онищука, Л. Мельничука, Ю. Мудрика. Серед зарубіжних учених необхідно назвати передовсім американських дослідників Тома Галлахера (Tom Gallagher) та Петера Сіані-Девіса (Peter Siani-Davies). Звідси, метою статті виступає аналіз змісту демократичної революції 1989 р. в Румунії, зокрема, передумов, змісту та особливостей, які відрізняють її від революцій в інших державах Центральної і Південно-Східної Європи цього часу.

Специфіка демократичної революції 1989 р. у Румунії позначалася насамперед особливи-

ми передумовами. До групи зовнішніх факторів впливу на кризу тоталітарного режиму в Румунії, як і в інших соціалістичних державах, належали, зокрема:

1) перебудова (часткова демократизація) в СРСР, розпочата М. Горбачовим у квітні 1985 р. в рамках реформи політичної системи, призвела в Румунії (як і в інших соціалістичних країнах) до внутрішньої кризи режиму. Вона ж вплинула й на активізацію опозиції, котра одразу ж скористалася вже першими кроками перебудови, зокрема гласністю та пом'якшенням репресивної політики [1, с.125–129];

2) розпад так званого «соціалістичного табору», який унеможлилював військову інтервенцію з боку СРСР, тим більше, що в цій державі, на відміну від Угорщини чи Чехословаччини, не містилися угруповання Збройних Сил СРСР. Парадоксально, але якщо в інших соціалістичних державах усвідомлення такого факту істотно впливало не лише на активізацію опозиції, а й на стриманість влади, то в Румунії він стимулював публічну владу до застосування військової сили;

3) вплив західного світу. І хоча для Румунії, враховуючи більш закритий характер режиму, цей вплив проявився менш помітно, ніж, наприклад, для Польщі, засоби масової інформації європейських країн стали одним із основних джерел інформації для румунського суспільства. З цього приводу Дж. Сорос відзначав: «Існує загальноприйнята думка, що перетворення суспільства з тоталітарного на плюралістичне повинні здійснювати зацікавлені люди, а будь-які втручання ззовні є не лише недоречними, але можливо й шкідливими. Це хибна думка. Люди, які прожили своє життя за тоталітарної системи, можуть прагнути відкритого суспільства, але їм бракує знань та досвіду, необхідних для створення такого суспільства. Їм потрібна стороння допомога, щоб втілити сподівання в дійсність» [2, с.64].

Група внутрішніх факторів, які визначали системну кризу політичного режиму в Румунії, всіх його компонентів станом на осінь 1989 р., може бути окреслена наступним чи-

ном. По-перше, внутрішня криза системи тоталітарного соціалізму проявлялася насамперед у дефіциті легітимності політичного режиму Н. Чаушеску. Втрата підтримки публічної влади з боку румунського суспільства стала наслідком відсутності практично всіх основних механізмів раціонально-правової легітимації влади в цій державі: вільних виборів, плюралізму політичної системи, відкритості влади. Дефіцит легітимності політичного режиму в Румунії відзначався глибшим характером, ніж у сусідніх соціалістичних державах.

Крім того, втраті підтримки з боку суспільства сприяв і створений Н. Чаушеску культ особи (гротескні щотижневі шоу на стадіонах і майданах, присвячені йому, його дружині Олені та комуністичній партії), який супроводжувався будівництвом гігантських споруд («Будинок Республіки» – найбільший у світі палац) у часи, коли від суспільства вимагалася тотальна економія на найнеобхіднішому.

Важливо підкреслити і той момент, що в Румунії, на відміну від інших соціалістичних країн, реагування на «радянську перебудову» майже не спостерігалось, свідченням чого може виступати той факт, що в листопаді 1989 р. Н. Чаушеску був переобраний на посту Генерального секретаря РКП.

По-друге, одним із основних факторів кризи політичного режиму виступало послаблення Румунської комуністичної партії через її відхід від принципу монолітної єдності, суперництво угруповань всередині неї. В свою чергу, це призводило до дезінтеграції та послаблення всієї політико-правової системи країни, так як саме РКП виступала основним носієм державного режиму. Румунська комуністична партія, яка пропорційно до населення, вважалася однією з найбільших у світі, була практично паралізована. У неї не виявилося колективного керівництва, а партійний апарат знаходився в глибокій кризі, яка поглиблювалася внаслідок перебудови – часткової демократизації в СРСР під керівництвом М. Горбачова [3, с.31]. Все більш активна діяльність опозиційних анти тоталітарних сил всередині країни на перших порах була пред-

ставлена функціонерами правлячої партії (діючими і колишніми), а також керівниками за межами партії (наприклад, в армії).

Наведені передумови зумовили істотну специфіку демократичної революції в Румунії.

Приводом до революції стали декілька подій. Масовий спротив тоталітарному режиму розпочався у м. Брашєві 15.11.1987 р., коли робітники промислового підприємства з виробництва вантажівок розпочали страйк, поєднуючи його із захопленням партійних і державних органів. Робітники спочатку висунули економічні вимоги (недопущення зниження заробітку та масового скорочення), проте вже невдовзі протестували проти комуністичного режиму Н. Чаушеску. Загостренню ситуації сприяв також виявлений робітниками в захопленому приміщенні мерії бенкет, що само по собі відображало рівень життя в суспільстві. Того ж дня підрозділи «Секурітате» за підтримки військовослужбовців придушили повстання і хоча при цьому не зафіксовано фактів загибелі людей, проте близько 300 чоловік було заарештовано і засуджено на різні строки тюремного ув'язнення. У квітні 1989 р. на адресу Н. Чаушеску було направлено «Звернення шістьох», яке підписали старі члени комуністичної партії та його колишні соратники – А. Бирледяну, К. Менеску, К. Пирвулеску, Т. Речану, С. Брукан і Г. Апостол. Вони закликали «до зміни політичного курсу, доки ще не пізно», наводячи конкретні факти порушень режимом Конституції Румунії і Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975, Гельсінкі) [4, с.22]. Крім того, у зверненні критикувалися практика розорення сіл, декрет, що забороняв вступати у контакти з іноземцями, переслідування, арешти, діяльність служби безпеки, контроль за перепискою і прослуховування телефонних розмов, здійснення форсованої асиміляції національних меншин, зростання політичної ізоляції країни. Автори закликали покласти кінець експорту продуктів, який «ставить під загрозу біологічне існування нації» [5, с.226]. Автори звернення опинилися під домашнім арештом, але не були засуджені.

Радикальні перетворення політико-правової системи Румунії розпочалися у зв'язку з повстанням 16.12.1989 р. у м. Тімішоара (район компактного проживання угорської етнічної меншини). Приводом для масового протесту стало спроба виселення угорського реформаторського пастора Ласло Текеша (на основі «рішення суду»), звинуваченого в «розпалюванні міжнаціональної ворожнечі». Етнічний угорський протест перетворився у масовий політичний виступ проти комуністичної партії, причому він поєднувався із захопленням та підпалом урядових приміщень. Підрозділи «Секурітате» і регулярні частини збройних сил 16–18.12.1989 р. придушили повстання, уперше застосувавши вогнепальну зброю. Проте в наступні дні масовий протест тільки розширив свої масштаби – на центральну площу міста вийшло більше 100 тисяч чоловік. Уперше стали поширюватися вимоги щодо відставки Н. Чаушеску.

20.12.1990 р. посол Румунії в СРСР, хоч і не висловлюючи «офіційну точку зору», оцінив події в Тімішоаре як «заворушення, що стали результатом підбурювальної діяльності протестантського священика Ласло Текеша, який займався не стільки релігійною, скільки пропагандистською діяльністю, яка спрямовувалася із-за кордону». Посол далі указав, що «за поданням церковних властей повітовий суд виніс відповідне рішення про переселення його в інше місце, але він відмовився. У відповідь на вжиті властями спроби виконати рішення суду група релігійно фанатично налаштованих хуліганських елементів спровокувала в місті безпорядки». Відмічаючи той факт, що Л. Текеш є угорцем за національністю, посол підкреслив зацікавленість угорської сторони в розпалюванні антирумунської кампанії навколо подій в Тімішоаре [6, с. 74].

Триваюче повстання в Тімішоаре стало відомим румунському суспільству за допомогою західних ЗМІ, радикалізуючи суспільну обстановку. Разом із тим, Н. Чаушеску 18 грудня все ж відбув з офіційним візитом до Ірану, проте вже 20 грудня терміново повернувся із-за ситуації в країні. Вечором того ж дня

він звернувся з телезверненням до румунського народу, в якому оцінив події в Тімішоаре як «втручання закордонних сил у внутрішні справи Румунії».

Наступного дня, 21 грудня Н. Чаушеску розпорядився організувати у Бухаресті «масову підтримку» для нього та «засудження повстання в Тімішоаре», проявляючи цілковите незнання пануючих суспільних настроїв. Перед зібраним натовпом Н. Чаушеску у промові перерахував «досягнення соціалістичної революції» і «румунського всебічно розвинутого суспільства». Проте вже незабаром радикально налаштований натовп став проявляти різке незадоволення режимом Н. Чаушеску. За дійством перед приміщенням ЦК РКП за допомогою телебачення спостерігала більшість населення Румунії. Н. Чаушеску і партійно-державне керівництво віддало наказ про застосування підрозділами «Секурітате» та збройних сил вогнепальної зброї для придушення виступу «антисоціалістичних сил», а о 10 год. 22 грудня в Бухаресті було введено надзвичайний стан, який забороняв збиратися разом більше п'яти особам. Проте, це не стало перешкодою для масового зібрання, в якому взяли участь сотні тисяч осіб. За деякими даними, міністр оборони В. Міллі відмовився віддати наказ військам застосовувати зброю проти мітингуючих і за «державну зраду» був страчений, а на його місце був призначений В. Станкулеску. Проте, й новий міністр оборони підтримав мітингуючих. Після спроби Н. Чаушеску та інших партійних керівників втекти з Бухаресту (їх було затримано в Тирговіше), в столиці розпочалися збройні сутички. За офіційними даними, збройні сутички відбувалися між підрозділами «Секурітате» і збройних сил. За іншими даними, військово-відомство самостійно організувало «терористів» з метою зростання ролі військових у політичному процесі. Бої тривали до 27.12.1989 р. Кількість загиблих оцінюється в 1104 чоловік, з них 162 у ході протесту 16–22 грудня, 942 після цього терміну, поранених нараховується 3352 (1107 і 2245). Військовослужбовці втратили 260 чоловік убитими і 545 поране-

ними, «Секурітате» – відповідно 6 і 73. Такі дані наводить Інститут румунської революції. При цьому значна кількість загиблих стала наслідком не лише дій властей, а й також «не повністю з'ясованого феномену тероризму».

Окремо варто звернути увагу на позицію СРСР щодо революції в Румунії. Демократичні революції в країнах Східної Європи своєю антикомуністичною спрямованістю та глибокими змінами істотно відрізнялися від політики «перебудови і гласності», яка проводилася в СРСР від 1985 р. і яка станом на 1989 р. не призвела до ліквідації монопольного конституційного становища єдиної партії. Виходячи з цього, їх оцінка вищими органами державної влади СРСР була надто стримана, обумовленою сприйняттям демократичних революцій як «повернення до істинного соціалізму». На відміну від демократичних революцій в інших колишніх соціалістичних країнах, реакція органів державної влади СРСР на події в Румунії було набагато більш інтенсивне й відкрите. Радянське керівництво вивчало ситуацію, і вже 21.12.1989 р. посол Румунії в СРСР І. Букура на прохання Міністерства закордонних справ СРСР поінформував заступника Міністра іноземних справ СРСР І.П. Абоїмова, що «румунська сторона володіє відомостями відносно того, що акція в Тімішоаре була підготовлена і завчасно організована за згодою країн – членів Варшавського Договору» [6, с.75–76].

Після цього вищі органи державної влади СРСР оперативно почали давати оцінку поточним подіям у Румунії. Спочатку 23.12.1989 р. «Послання до народу Румунії» схвалив 3'їзд народних депутатів СРСР – на той час вищий орган державної влади в СРСР. У Посланні відзначалося, що «в цей поворотний момент для долі Румунії другий 3'їзд народних депутатів СРСР заявляє про рішучу підтримку справедливої справи румунського народу», проте така «підтримка» поєднувалася з наступним формулюванням Послання: «Ми запевняємо громадян Румунії в традиційних почуттях дружби і добросусідства та підтверджуємо щире бажання до тісного співробіт-

ництва в інтересах соціалізму і миру». Заяви про «співробітництво в інтересах соціалізму» звучало надто недоречно в зверненні до народу, який учиняв антисоціалістичну революцію.

У Заяві Радянського уряду від 24.12.1989 р. відзначалося: «Поступаючи з Румунії повідомлення свідчать про те, що румунський народ рішуче порвав з авторитарним режимом і встав на шлях демократичного оновлення країни. Створений Фронт національного порятунку, який об'єднує в своїх лавах прогресивні сили. Сформована Рада фронту взяла на себе всю повноту влади і звернулася до народу із закликом підтримати проголошену нею програму глибоких перетворень. У країні за активної участі трудящих йде процес формування нових структур влади. Супротивники революційних змін намагаються чинити опір, не зупиняючись перед застосуванням зброї і не рахуючись з жертвами серед мирного населення. Радянські люди солідарні з румунським народом, який відстоює ідеали свободи, демократії та національної гідності. Уряд СРСР підтримує зусилля ради Фронту національного порятунку, направлені на встановлення в країні спокою і порядку. Радянський Союз готовий надати румунському народові, новому керівництву країни негайну й ефективну гуманну допомогу в ліквідації наслідків трагічних подій останніх днів».

Нарешті, 26.12.1989 р. у Заяві МЗС СРСР було відзначено: «У Радянському Союзі найуважнішим чином стежать за розвитком подій у дружній Румунії. Радянський уряд підтримує постійний контакт і консультиється з урядами держав – учасників Варшавського Договору, обмінюється з ними інформацією. І ми, і наші союзники однозначно підтримуємо революційне оновлення, справедливу боротьбу румунського народу, зусилля ради Фронту національного порятунку, який проголосив програму глибоких демократичних перетворень... Визнаючи раду Фронту національного порятунку Румунії, уряд СРСР через радянське посольство в Бухаресті підтримує з ним постійний контакт, у тому числі з питань надання найнеобхіднішої допомоги... Як було

заявлено вищим органом Радянського Союзу – З'їздом народних депутатів СРСР, главою нашої держави М.С. Горбачовим, ми в захопленні від героїзму румунського народу, глибоко переконані в його здатності зламати опір, твердо виходимо з незворотності розпочатого процесу демократичного оновлення. Головне для нас в підході до тих подій, – воля румунського народу, здійснений ним вибір» [6, с.78–80].

23 грудня (за іншими даними – 25 грудня) 1989 р. подружжя Чаушеску (Ніколає та Єлена) були піддані суду військового трибуналу. За організацію процесу відповідав В. Войкулеску (у той час заступник прем'єр-міністра). Подружжя тримали під вартою в м. Тирговішті у військовій частині і початок судового процесу та прибуття прокурора стало несподіванкою для них. За спогадами В. Войкулеску, судовий процес був законним, хоч і поспішним. На його думку, щоб відкласти виконання вироку, Чаушеску могли опротестувати звинувачення, але не зробили цього.

Як засвідчує стенограма суду, Головний обвинувач звернувся до суду військового трибуналу в такий спосіб: «Шановний голова суду, сьогодні ми повинні винести вирок відповідачам Ніколає Чаушеску і Олені Чаушеску, які вчинили наступні злочини проти народу. Вони вчинили дії, несумісні з людською гідністю і громадською думкою. Вони діяли деспотичним і злочинним способом; вони нищили народ, лідерами якого, за їх твердженнями, виступали. Виходячи з злочинів, які вони вчинили проти народу, я виступаю в суді, від імені жертв цих двох тиранів, за смертний вирок для обох відповідачів. Проект обвинувального акта містить наступні пункти: геноцид, згідно зі статтею 356 Кримінального кодексу; збройний напад на людей і державну владу, згідно зі статтею 163 Кримінального кодексу; руйнування державних служб і інститутів, підрив народного господарства, згідно зі статтями 165 і 145 Кримінального кодексу, вони заблокували нормальний хід розвитку економіки». Від імені військового трибуналу президента і його дружину, було

звинувачено, отже, в геноциді – «шляхом організації збройних акцій проти народу», внаслідок чого загинуло 60 тисяч громадян і завдано значної шкоди державному майну. Їх також звинуватили в «підірванні національної економіки» і спробі втечі з країни з використанням коштів на суму більше одного мільярда доларів, які зберігаються в іноземних банках [7, с.18–19].

Н. Чаушеску відмовився давати пояснення, вважаючи суд незаконним і висловивши думку, що зможе відповісти на всі запитання лише перед Великими національними зборами. В свою чергу, захист визнав суд цілковито «законним». Трибуналу вистачило менше трьох годин, щоби розглянути звинувачення «по суті», визнати підсудних винуватими та винести вирок про вищу міру покарання для обох – розстріл. І хоча головуючий на суді завершив оголошення вироку нагадуванням про те, що підсудні протягом 10 днів можуть оскаржити його, подружжя Чаушеску негайно були виведені у двір військової частини і розстріляні. У літературі з цього приводу відзначається: «Скорий і ніким не уповноважений на відправлення правосуддя суд (самозваний «надзвичайний народний трибунал») засудив подружжя Чаушеску до смертної кари і на Різдво 1989 року вони були розстріляні» [3, с.32].

Ще після втечі Н. Чаушеску державне телебачення спочатку оголосило про створення тимчасового уряду на чолі з колишнім міністром закордонних справ Корнеліу Манеску, проте вже ввечері 22 грудня було повідомлено про створення вищого органу – Національного демократичного комітету. 23.12.1989 р. було створено Фронт національного порятунку (далі – ФНП) на чолі з І. Ілієску. В умовах кризи політичної системи, ФНП перебрав на себе установчу владу в державі. Він оголосив себе вищим органом державної влади, прийняв рішення про ліквідацію всіх колишніх владних інститутів, передбачених Конституцією 1965 р., включаючи Державну Раду і уряд, а також перепідпорядкував собі міністерства і місцеву адміністрацію. Рада ФНП взяла на себе функції тимчасового парламенту з широ-

кими повноваженнями – зокрема право видавати декрети з силою закону, призначати і звільняти прем'єр-міністра, затверджувати за його поданням склад уряду. Із складу Ради ФНП було обрано Виконавче бюро на чолі з Головою, яке виконувало функції Ради [8, с.203].

Роблячи висновки, відзначимо, що серед основних особливостей демократичної революції в Румунії необхідно вказати не лише на збройний характер повстання, а й на радикальний демонтаж всієї системи публічної влади, що функціонувала в тоталітарний період. Континуїту конституційного розвитку і публічної влади було перервано її в ході. Створення на її місці Фронту національного порядку з установчими повноваженнями істотно виокремлює революційні процеси в Румунії порівняно з усіма іншими демократичними революціями в колишніх соціалістичних державах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mlynář Z. Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi (Příspěvek k teoretické

analýze) / Mlynář Z. – Praha, 1991. – 159 s.

2. Сорос Дж. Утвердження демократії / Дж. Сорос. – К. : Основи, 1994. – 224 с.

3. Тиманяну В. От Илиеску до Илиеску: первое десятилетие посткоммунистической Румынии / Тиманяну В., Клигман Г. // Сравнительное конституционное обозрение. – 2001. – № 2 (35). – С. 31–37.

4. Язькова А. А. Крах «золотой эпохи» Чаушеску / Язькова А. А. // Вопросы истории. – 1991. – № 9–10. – С. 14–24.

5. Калашникова Н. Ю. Румынская коммунистическая партия в 1945–1990 гг. / Калашникова Н. Ю. // Балканские исследования. – 1994. – Вып. 12. – С. 210–229.

6. События 1989 г. в Румынии // Дипломатический вестник. – 1994. – № 21/22. – С. 74–80.

7. Язькова А. А. Крах «золотой эпохи» Чаушеску / Язькова А. А. // Вопросы истории. – 1991. – № 9–10. – С. 14–24.

8. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века : в 3 т. – М. : Наука, 2002. – Т. 3. Трансформации 90-х годов. – Ч. 2. – 2002. – 464 с.

Шімон І. П. Демократична революція в Румунії 1989 р.: передумови, зміст, особливості / І. П. Шімон // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 371–376 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_61.pdf

Особлива увага приділена народному повстанню та суду над Чаушеску в Румунії. Зроблено висновок про головну особливість революції в Румунії – радикальному демонтажі всієї системи публічної влади, що функціонувала в тоталітарний період.

Шимон И.П. Демократическая революция в Румынии 1989 г.: предпосылки, содержание, особенности

Особое внимание уделено народному восстанию и суда над Чаушеску в Румынии. Сделан вывод о главной особенности революции в Румынии – радикальному демонтажу всей системы публичной власти, которая функционировала в тоталитарный период.

Shimeon I.P. Democratic Revolution in Romania 1989: Background, Content, Features

Particular attention is paid to a popular uprising and the trial of Ceausescu in Romania. It is concluded that the main feature of the revolution in Romania – a radical dismantling of the entire system of public authority, which functioned in the totalitarian period.